1-maxsus son, 2026-yil

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

ISSN: 3030-3273

AL-BUKHARI

Scientific journal

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

AL-BUKHARI

Scientific journal

ORIENTAL
UNIVERSITETI

AL-BUXORIY

Ilmiy jurnal

(Birinchi maxsus son)

Oliy attestatsiya komissiyasi (OAK) Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5-son qaroriga muvofiq tarix va filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro‘yxatiga “Al-Buxoriy” ilmiy jurnali kiritilgan.

Toshkent – 2026

Bosh muharrir:

Farhod Maksudov, tarix fanlari doktori (DSc)

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Malika Nasirova, filologiya fanlari nomzodi, professor

Mas’ul muharrir:

Govhar Rahmatova, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

“Al-Buxoriy”

ilmiy jurnalining tahrir hay’ati:

1. Azamat Ziyo	**t.f.d., akademik, professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
2. Zohidjon Islomov	**f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
3. Shorustam Shomusarov	**f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
4. Durdona Lutfullayeva	**f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
5. Komiljon Rahimov	**t.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
6. Shamsiddin Kamoliddinov	**t.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
7. Xolida Alimova	**f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
8. Aftondil Erkinov	**f.f.d., professor – tahrir hay’ati a’zosi;**
9. Albert Burxanov	**t.f.d., akademik (Tatariston) – tahrir hay’ati a’zosi;**
10. Samal Tuleubaeva	**f.f.d., professor (Qozog‘iston) – tahrir hay’ati a’zosi;**
11. Sayfullo Mullodjanov	**t.f.d., professor (Tojikiston) – tahrir hay’ati a’zosi;**
12. Zilola Xudoyberganova	**f.f.d., professor (Turkiya) – tahrir hay’ati a’zosi;**
13. Akram Habibullayev	**t.f.d., professor (AQSh) – tahrir hay’ati a’zosi;**
14. Ashirbek Mo‘minov	**t.f.d., dotsent (Qozog‘iston) – tahrir hay’ati a’zosi;**
15. Murtazo Saidumarov	**f.f.n., professor (Saudiya Arabistoni) – tahrir hay’ati a’zosi.**

MUNDARIJA

FILOLOGIYA

Abdujabbarova Feruza Abdunazarovna
Turkiy manbalar tadqiqiga oid ilmiy qarashlar tahlili (“Devonu lug‘atit turk” asari yuzasidan) 4

Djurayeva Feruza Shukurovna
Arab notiqligi negizida paydo bo‘lgan adabiy nasriy janrlar: vasiyatlar 15

Egamova Shoxida Djalilovna
Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostoni so‘z boyligidagi ijtimoiy-siyosiy istilohlarning mavzuviy guruhlari 28

Turdiyev Jahongir Zafariddin o‘g‘li
Nasriy va nazmiy me’rojnomalardagi konseptual birliklar 44

Jalilova Gulchexra Maxmutdjonovna
Sarguzasht-detektiv janri badiiy uslubining o‘ziga xosligi 56

Abdullayeva Malika Baxtiyorovna
Xitoy tilida metafora: ifodalanishi va uning qo‘llanilishi 67

Abdullayeva Shahnoza Bahodir qizi
Ayollar mavzusidagi arab va o‘zbek maqollarining struktur va semantik qiyosi 77

TARIX

Xodjimuratova Dilshoda Sunnatillayevna
Eron parlamentiga saylovlar tarixi (1980-2024 yy.) 91

Sharipov Azamat Shamilevich
Zamonaviy davrda Turkiyaning tashqi siyosiy rivojlanishi ustuvor yo‘nalishlari 102

Nurumbetova Sanobar Rozimbay qizi
2001-yil Bonn konferensiyasi va Afg‘onistonda Post-Tolibon davrida yangi davlatchilik asoslarining shakllanishi 118

Ataxanov Xamza Ataxanovich
Talaba-yoshlar orasida diniy mazmundagi radikallashuvning shakllanish omillari: hozirgi davrdagi muammoli jihatlar va profilaktik yondashuvlar..... 130

Ibragimov Ibragim Axmedovich
Quyi Amudaryo hududida antik davr hunarmandchiligi mahsulot turlari bo‘yicha mulohazalar 139

Uzoqova Mahfuza Abdusalomovna
G‘arbiy Sug‘dning qadimgi aholisi tarixini o’rganishda yozma manbalarning ahamiyati 147

NASRIY VA NAZMIY ME’ROJNOMALARDAGI KONSEPTUAL BIRLIKLAR
CONCEPTUAL UNITS IN PROSE AND POETIC MI’RAJNAMAS
КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ СТРУКТУРЫ В ПРОЗАИЧЕСКИХ И ПОЭТИЧЕСКИХ МИРАДЖНАМЕ

Turdiyev Jahongir Zafariddin o‘g‘li
Oriental universiteti,
Tillar-1 kafedrasi dotsenti
Tel.: + 998977769941
E-mail: jahongirturdiyev1987@gmail.com

Annotatsiya. Musulmon mintaqa madaniyati ma’naviy jihatdan yuksalishda bir qator takomil bosqichlarini bosib o‘tdi. Bu bosqichlar ichida insonni ehson maqomiga ko‘tarilishida muhim hisoblangan tasavvuf tariqatlari bosqichi alohida o‘ringa ega. Ma’lumki, tasavvuf tariqati riyozat yo‘li bo‘lib, bu yo‘l qalbni poklashdan boshlanadi. Mintaqa ma’naviy takomilidagi mazkur yuksalish bosqichi badiiy ijodda ham o‘z aksini topa boshladi. Natijada tasavvuf adabiyoti maydonga keldi. XII asrdan boshlab badiiy adabiyotda tasavvufiy qarashlar yetakchi o‘ringa ko‘tarila boshladi. Mazkur davr ijodkorlari tasavvuf ilmini puxta egallagan va bu ularning hayot yo‘llarida, yashash tarzida o‘z aksini topgan edi. Ular tomonidan bitilgan va bugungi kunimizga qadar yetib kelgan asarlar ham bu fikrimizni tasdiqlaydi. Tasavvuf adabiyotida Isro va Me’roj mavzusi alohida ahamiyat kasb etadi. Ko‘pgina ijodkorlar o‘z asarlarida mazkur voqealarni bayon etuvchi maxsus boblar ajratganlar. Umuman, Isro va Me’roj voqeasiga bag‘ishlangan nasriy va nazmiy asarlar tasavvuf adabiyotining ajralmas qismidir. Ushbu maqola turkiy me’rojnomalarning asosini tashkil etuvchi konseptual birliklar tahliliga bag‘ishlangan. Unda turkiy adabiyotda me’rojnomalarning yozilish sabablari, tuzilishi, manbalar asosida kiritilgan konseptual birliklar kabi masalalar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *Nasriy me’rojnoma, nazmiy me’rojnoma, Isro, janr, konseptual birliklar, kitobatchilik.*

Abstract. The culture of the Muslim region has passed through a number of stages of perfection in its spiritual ascent. Among these stages, the tarikat of tasawwuf holds a special place, which is considered important in a person's ascent to the status of ikhsan. It is well known that the tarikat of tasawwuf is the path of piety, and the path begins with purification of the heart. This stage in the spiritual development of the region began to be reflected in the arts. As a result, Sufi literature emerged. Sufi views began to take centre stage in literature from the 12th century onwards. The writers of that period mastered the science of tasawwuf thoroughly, and this was reflected in their

lifestyle and way of life. The works written by them and which have survived to the present day also confirm this idea. The subject of Isra and Mi‘raj has a special significance in Sufi literature. Many writers have devoted special chapters to them in their works. In general, the prose and poetry devoted to the events of Isra and Mi‘raj are an integral part of Sufi literature. This article is devoted to the analysis of the conceptual units that constitute the foundation of Turkic Mi’rajnamas. It examines such issues as the reasons for the composition of Mi’rajnamas in Turkic literature, their structural features, and the conceptual units incorporated on the basis of various sources.

Keywords: *prose Mi’rajnama and poetic Mi’rajnama, Isra, genre, conceptual units, bibliography.*

Аннотация. Культура мусульманского региона прошла ряд этапов духовного развития. Среди этих этапов особое место занимает этап суфийских тарикатов, который считается важным в поднятии человека до статуса благотворительности. Известно, что суфийский тарикат - это путь очищения, который начинается с очищения души. Этот этап подъема духовного совершенствования региона начал находить свое отражение и в художественном творчестве. В результате появилась суфийская литература. Начиная с XII века суфийские взгляды стали занимать ведущее место в художественной литературе. Творцы этого периода глубоко овладели наукой суфизма, и это отразилось на их жизненном пути, образе жизни. Их произведения, сохранившиеся до наших дней, также подтверждают эту мысль. В суфийской литературе тема Исра и Мираджа приобретает особое значение. Многие художники выделили в своих произведениях специальные главы, повествующие об этих событиях. В целом, прозаические и поэтические произведения, посвященные событиям Исра и Мираджа, являются неотъемлемой частью суфийской литературы. Данная статья посвящена анализу концептуальных единиц, составляющих основу тюркских мираджнаме. В ней рассматриваются такие вопросы, как причины написания, структура, концептуальные единицы, введенные на основе источников в тюркской литературе.

Ключевые слова: *Прозаическая мираджнама, поэтическая мираджнама, Исра, жанр, концептуальные единицы, книговедение*.

KIRISH

Mazkur maqolani yozishda manba sifatida turkiy “Me’rojnoma” asarining Parij va Istanbul kutubxonalarida saqlanayotgan qo‘lyozma nusxalari hamda Alisher Navoiyning “Lisonut-tayr” asaridagi me’roj bo‘limi olindi. Payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallam necha marta me’rojga chiqqanliklari haqida

turli qarashlar mavjud. Shuningdek, voqea uyg‘oqlikda bo‘lganmi yoki uyquda bo‘lganmi, yoki ba’zisi uyg‘oqlikda va ba’zisi uyquda bo‘lganmi kabi turli fikr-mulohazalar bildirilgan. Bunday turli qarashlar “Isro va Me’roj” kechasi haqidagi rivoyatlarda bayon qilingan voqealar sababli kelib chiqqan.

Jumhur ahli sunna val jamoa ulamolari Isro va Me’roj hodisasining Rasulullоh sollallohu alayhi vasallam payg‘ambar bo‘lganlaridan keyin, Makka davrida, hijratdan sal oldin, Islom da’vati quvg‘un bilan muvaffaqiyat o‘rtasida turgan bir paytda, uyg‘oq hollarida, ruh va tanalari bilan, Jabroil farishta hamrohligida, Buroq nomli mo‘jizaviy ulovda, kechaning bir bo‘lagida, bir marta yuz berganiga ittifoq qilishgan. Besh vaqt namoz Isro kechasi Me’rojda farz qilinganiga barcha ulamolar yakdildirlar.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Me’roj hodisasi turkiy adabiyotda eng ko‘p yoritilgan mumtoz mavzulardan deyish mumkin. XII asrdan boshlab nazmiy va nasriy me’rojnomalar yozila boshlangan (Akar 1987: 319).

Ijod ahli tomonidan devonlarga me’roj mavzusiga oid she’rlarni kiritish an’anaga aylangan. Dastlab adabiyotda na’tning bir qismi bo‘lgan me’roj mavzusi keyinchalik mustaqil janr sifatida shakllandi. Vaqt o‘tishi bilan qasidalarni *me’rojiya*, masnaviylarni esa *me’rojnoma* deb nomlangan boy adabiy janr vujudga keldi. Odatda ushbu mavzu diniy manbalarga asoslangan holda didaktik uslubda yozilgan.

Turkiy adabiyotda me’roj hodisasi dastlab Sotuq Bug‘roxon dostonida motiv sifatida namoyon bo‘ladi. XII asrda chig‘atoy turkiysida bitilgan, muallifi Hakim ota deb qabul etilgan 122 baytli “Me’rojnomatul-hazrat” asari me’roj mavzusi yoritilgan mustaqil janrning ilk namunasi hisoblanadi. (Hasan Shener 2016: 79).

Fuzuliyning “Layli va Majnun”i va Alisher Navoiyning “Xamsa”si tarkibidagi masnaviylar, shuningdek, “Lisonut-tayr” asaridagi me’roj bo‘limlari mazkur mavzuda yoritilgan turkiy tildagi yorqin namunalardir. Keyingi asrlarda turkiy adabiyotda mustaqil ravishda hamda devonlarda bir bo‘lim sifatida me’roj mavzusida ijod etish an’anaga aylandi va asrlar davomida rivojlanib bordi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda me’roj mavzusining turkiy adabiyotdagi aks etishi, xususan, turkiy “Me’rojnoma” asarlarining Parij va Istanbul kutubxonalarida saqlanayotgan qo‘lyozma nusxalari hamda Alisher Navoiyning “Lisonut-tayr” asaridagi me’roj bo‘limini solishtirma va tizimli tahlil qilish asosiy maqsad qilib qo‘yildi. Tadqiqot tarixiy-filologik, matnshunoslik va adabiyotshunoslik yondashuvlariga asoslangan holda olib borildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Me’roj kechasida bo‘lib o‘tgan har bir voqea butun tafsilotlari bilan nasriy va nazmiy me’rojnomalarda motiv o‘laroq kiritilgan. Nazmiy me’rojnomalar ustida tadqiqot olib borgan turk olimi Metin Akar me’rojnomalardagi motivlarni oyat va hadislarga asoslangan hamda xalq orasidagi rivoyatlar va ijodkorlarning tasavvuriga asoslangan motivlarga ajratgan (Akar 1987: 206).

Nasrda hamda nazmda yozilgan me’rojnomalarda qo‘llangan motivlarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga bo‘lish mumkin:

- *Isro hodisasi yuz berguniga qadar bo‘lgan motivlar;*
- *Tungi sayr (Isro) davomidagi motivlar;*
- *Me’roj hodisasi davomidagi kechinmalarga oid motivlar;*
- *Isro va me’rojdan qaytgandan keyingi voqealarga doir motivlar.*

Me’roj voqeasining sababi: Barcha me’rojnomalarda me’roj hodisasiga doir ishlangan motivlar boshida me’rojning sababi keladi. Eng ishonchli rivoyatga ko‘ra Muhammad sollallohu alayhi vasallam boshchiliklaridagi oz sonli musulmonlarga nisbatan mushriklarning ozorlari, qiynoqlari kuchaygan qiyin bir holat paydo bo‘lgan edi. Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallamni mushriklarning hujumlaridan himoya qiladigan shaxslar Abu Tolib va Xadicha onamiz ham vafot etgan va qiyinchilik haddan oshgan davrda Isro va Me’roj hodisasi bo‘lib o‘tdi. Bu esa, ana shunday og‘ir bir paytda u zot sollallohu alayhi vasallam va musulmonlar uchun katta tasalli edi. Noumidlik kayfiyatini so‘ndirib, umid uchqunlarini alanga oldirish edi. Ayni chog‘da, bu hodisa kishilar iymonini sinash omili ham edi.

Shuningdek, mufassirlar “Isro” va “Najm” suralarining ba’zi oyatlarini o‘rganib, Alloh taolo ulkan oyat-mo‘jizalaridan bir qismini Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallamga ko‘rsatish uchun me’roj voqeasi bo‘lib o‘tganligini ta’kidlashgan.

Me’rojning sanasi: Bu motiv me’roj voqeasining qaysi sanada bo‘lib o‘tganligi haqidadir. Isro va Me’roj hodisasi yuz bergani haqida Islom ummatida mutlaqo ixtilof yo‘q. Ammo qachon sodir bo‘lgani haqida turlicha qarashlar bor. Bu borada tadqiqot olib borgan Siyrat fani mutaxassisi Abdul Azim Ziyovuddin ma’lumotlarni tahqiq etib me’roj voqeasi sanasi haqida quyidagi xulosani keltiradi:

“Isro va Me’roj voqeasi hijratdan bir yil oldin, payg‘ambarlikning 13-yili rabiul avval oyida, dushanba kuni bo‘lgani “rojih” (haqiqatga yaqin) dir. Bu vaqt milodiy 621- yilning sentyabr yoki oktyabr oyiga to‘g‘ri keladi. O‘shanda Rasulullоh sollallohu alayhi vasallam qamariy 52 yoshga to‘lgan edilar. Alloh taolo o‘zining buyuk hikmati ila bu hodisaning aniq vaqtini Qadr kechasi kabi unuttirdi!”.

Me’roj da’vatining xabari: Mazkur motiv me’roj da’vatining xabari haqdagi rivoyatlarga ko‘ra Muhammad sollallohu alayhi vasallam Hatimda, Xijrda yoki Ummu

Honiyning uyida ekanliklarida Jabroil alayhissalom u kishini da’vat qilish uchun kelganliklari to‘g‘risidadir. Hadislarga tayanadigan bo‘lsak, voqea Ummu Honiyning uylarida ekanliklarida da’vat boshlangan. Ummu Honiy roziyallohu anhoning nasabi Rasulullohnikiga borib taqaladi, bu sahobiya u zotning amakilari Abu Tolibning Fahita ismli qizi bo‘lib, hazrati Aliyning opalaridir.

Ko‘krak yorilishi motivi: Bu motivda me’roj voqeasidan avval Muhammad sollallohu alayhi vasallamning ko‘ksilarini yorilib, bashariy ayb va nuqsonlardan poklanganligi, qalblarining iymon va hikmat bilan to‘ldirilganligi haqida so‘z boradi. Ayrim mufassirlarga “Sharh” surasining ilk oyati bu voqeaga aloqador bo‘lib, oyatning ma’no tarjimasi quyidagicha: *Sening ko‘ksingni keng qilib qo‘ymadikmi?* (Sharx surasi, 1-oyat ma’no tarjimasi).

Ya’ni, Alloh taolo O‘zining inoyati bilan Muhammad sollallohu alayhi vasallamning ko‘ksilarini keng qildiki, u zot ko‘ksilariga payg‘ambarlik, hidoyat, iymon, hikmatlar mas’uliyatini sig‘dira oldilar (Шайх Муҳаммад Содиқ 2012: 498-499).

Payg‘ambar alayhissalomning ko‘ksilari yorilishi necha bor sodir bo‘lgani haqida ulamolar turlicha fikr bildirishgan. Ba’zi ulamolar to‘rt marta sodir bo‘lgan desa, boshqa ulamolar ushbu hodisaning uch marta sodir bo‘lganini ta’kidlashadi. Bu borada yanada chuqurroq izlangan ulamolarimiz “Payg‘ambar alayhissalomning ko‘kraklari ikki marta yorilgan” degan fikrni ilgari surishadi. Bizningcha ham keyingi fikr to‘g‘riroqdir.

U zot sollallohu alayhi vasallam tavalludlarining to‘rtinchi yoki beshinchi yilida “Shaqqus sodr” (ko‘ksining yorilishi va undan shayton ulushining chiqarib tashlanishi) voqeasi bo‘lib o‘tdi. Imom Muslim Anas roziyallohu anhudan rivoyat qilishicha, Rasulullоh sollallohu alayhi vasallam bolalar bilan o‘ynab yurganlarida, Jabroil alayhissalom kelib, u kishini erga yotqizdi va ko‘kraklarini yorib, yuragini chiqarib oldi. Yurakdan bir quyuq qonni olib tashlab: “Bu shaytonning sizdagi ulushi edi”, - dedi. So‘ng oltin tog‘oradagi zamzam suvi bilan yurakni yuvib, o‘nglab-yaxshilab, keyin joyiga solib qo‘ydi. Bolalar onaning, ya’ni Halimaning oldiga yugurib kelib: “Muhammadni o‘ldirishdi”, - deyishdi. Ular nabiy sollallohu alayhi vasallamni qarshilaganlarida, u zotning ranglari o‘zgarib ketgan edi. Anas roziyallohu anhu aytadi: “Men u zotning ko‘ksilaridagi o‘sha tikilgan ip izlarini payqagan edim” (Muborakfuriy 2019: 52).

Ikkinchi “Shaqqus sodr” voqeasi Isro kechasida sodir bo‘lgan. Bu haqda ikki “Sahih”da ham aytib o‘tilgan. Sahihul Buxoriyda keltirilishicha, Molik ibn Sa’sa’ roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Allohning Nabiysi sollallohu alayhi vasallam o‘zlari sayr qildirilgan kechalari haqida so‘zlab berdilar:

“Men Hatimda yonboshlab yotgan edim birov kelib, mana bu yerdan manavi yergacha kesdi. So‘ng qalbimni chiqardi. Keyin menga iymon to‘la tilla jom keltirildi. So‘ng esa qalbim yuvilib, joyiga solib qo‘yildi. So‘ngra menga xachirdan kichikroq, eshakdan kattaroq bir oq ulov keltirildi. Men unga mindirildim. Keyin Jabroil meni olib yo‘lga tushdi...” (Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy 2014: 158).

Mo‘tabar olimlarning ta’kidlashlaricha, muborak ko‘ksilarining bu safargi yorilishining sababi ul zotni yuksak darajada hurmat qilish, e’zozlash, qo‘llab-quvvatlash va eng muhimi, Alloh taoloning huzurida turishga, U Zot bilan suhbatlashishga tayyorlashdir (Sayyid Muhammad 2019:42). Me’rojnomalarda ikkinchi “Shaqqus sodr” voqeasi motiv o‘laroq tasvirlaganligi ma’lum bo‘ladi.

Me’roj voqeasi boshlangan joy motivi: Ushbu motiv barcha me’rojnomalarda uchraydi. Sanab o‘tilayotgan boshqa barcha motivlar uShbu motiv asosiga qurilgan. Imom Jaloliddin Suyutiy “Isro va Me’roj” haqida quyidagilarni yozgan: “Mufassirlar, muhaddislar, fuqaholar va mutakallimlar barchalari “Isro va Me’roj”ning uyg‘oqlikda bir kechada bo‘lganiga ittifoq qilganlar. Bu haqida ochiq-oydin sahih xabarlar kelgan. Alloh taolo xabar berganki:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ

(O‘z) bandasi (Muhammad)ni, unga mo‘jizalarimizdan ko‘rsatish uchun (Makkadagi) Masjidi Haromdan (Quddusdagi) Biz atrofini barakotli qilgan Masjidi Aqsoga tunda sayr qildirgan Zot barcha nuqsonlardan pokdir. Darhaqiqat, U Same’ (eshituvchi) va Basir (ko‘ruvchi)dir. (Isro surasi, 1-oyat ma’no tarjimasi) (Shayx Abdulaziz Mansur 2019: 282).

Tasbeh ulug‘ ishlar qarshisida aytiladi (oyatda “Subhana” deya tasbeh aytilmoqda). Agar mazkur voqea Rasulullоh sollallohu alayhi vasallamning uxlayotgan paytlarida sodir bo‘lganida, bu ishda alohida bir ulug‘lik bo‘lmasdi. Quraysh ham buni birdan inkor qilishga oshiqmas, islomga endi kirgan ba’zi kimsalar ham murtad bo‘lib ketmas edi. Zero, banda ruh va jasaddan iborat. Agar mazkur voqea u zotning uxlagan paytlarida faqat ruhlariga bog‘liq holda sodir bo‘lganida edi, oyatda “Bandasini” deb emas, balki “Bandasining ruhini” deb aytilgan bo‘lardi. Qolaversa, bu aqlan ham to‘g‘ri emas, chunki u zot Buroqqa mindirilganlar. Buroqqa esa ruh mindirilmaydi, balki badan mindiriladi” (Abdulqodir Abdurahim 2012: 172).

Oyatdagi “O‘z bandasi”dan murod, Muhammad sollallohu alayhi vasallamdir. Muhammad sollallohu alayhi vasallam doimo Allohning bandasi ekanliklari bilan faxrlanib yurar edilar. Ushbu oyatda u zotning nomlar aytilmay, “O‘z bandasi” iborasi

ishlatilishi ham Payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallam faxr hamda eng og‘ir paytda u kishi uchun tasallidir (Shayx Muhammad Sodiq 2006: 179).

Qur’oni karimda “Masjidul Harom” iborasi uch narsaga ishlatiladi.

Birinchisi – Ka’bai Muazzama atrofidagi masjid.

Ikkinchisi – Makkai Mukarrama Shahri.

Uchinchisi – Makkai Mukarrama atrofida haram uchun belgilangan chegara: kofirlar kirib bo‘lmaydigan, ov ovlanib, o‘simliklari kesilib yoki yulinib bo‘lmaydigan, ko‘pgina ma’lum ishlar harom etilgan mintaqaga nisbatan ham iShlatiladi.

Ushbu oyati karimadagi “Masjidul Harom” iborasi Makkai Mukarrama Shahri ma’nosida kelgan.

Isro kechasi Payg‘ambarimiz Ka’bai Muazzama atrofidagi masjidda emas, Shaharning bir tarafida joylashgan, ammalari Ummu Honi’ning uyida uxlab yotgan edilar.

“Masjidul Aqso”dan murod Shomdagi Baytul Maqdisdir. “Aqso” so‘zi uzoq, chet ma’nolarini bildiradi. Masjid esa ibodatxona, sajdagoh ma’nosini bildirishi hammaga ma’lum (Shayx Muhammad Sodiq 2006: 180).

O‘sha paytda Baytul Maqdis Makkai Mukarramaga nisbatan uzoq va eng chetdagi ibodatxona hisoblanar edi. Shuning uchun ham uni “Masjidul Aqso” deb nomlanadi.

“Isro” surasining ilk oyatida keltirilganidek, Muhammad sollallohu alayhi vasallam Makkadagi Masjidul Haromdan Quddusdagi masjidul Aqsoga sayr ettirilgandir. Me’roj voqeasi boshlangan joyi hadislarda Xijr, Xatim yoki Ummu Honiyning uylari ekanligi keltiriladi.

Namoz motivi: Bu motivda, besh mahal namozning farz bo‘lganligi, Masjidul Aqsoda payg‘ambarlar bilan o‘qilgan namoz, Madina va Madyanda o‘qilgan namozlar, Tur tog‘ida o‘qilgan namoz, Baytul ma’murda o‘qilgan namozlar keltirilgan.

Ichimliklar motivi: Me’roj kechasida Payg‘ambar alayhissallomga suv, asal, sut va sharob kabi ichimliklar tortiq qilinadi, ammo payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallam sutni tanlaydilar.

Osmonlar motivi: Qur’oni Karimda keltirilishicha, osmonlar yetti qavatdir. *Alloh etti osmonni qandoq qilib tabaqama-tabaqa yaratib qo‘yganini ko‘rmadingizmi?* (Nuh surasi, 15-oyat ma’no tarjimasi). Me’rojga oid hadislarda ham osmon qavatlari, har bir qavatdagi voqealar birma-bir bayon qilinadi. Bu o‘ziga xoslik me’rojnomalarda ham aks etgan.

Payg‘ambarlar motivi: Me’rojga oid hadislarda Muhammad sollallohi alayhi vasallamni har bir osmon qavatida payg‘ambarlar qarshi olishlari, ular bilan ko‘rishganlari bildirilgan. Hadislarga asoslangan me’rojnomalarning ko‘pida payg‘ambarlar haqida so‘z yuritiladi. Bu payg‘ambarlar Odam alayhissalom, Idris

alayhissalom, Ibrohim alayhissalom, Yusuf alayhissalom, Muso alayhissalom, Horun alayhissalom, Yahyo alayhissalom va Iso alayhissalomdir.

Farishtalar motivi: Me’rojnomalarda nomlari zikr etilgan farishtalar Jabroil, Mikoil, Isrofil va Azroil alayhissallomlardir. Jabroil alayhissallom me’roj kechasi Rasulullоh sollallohu alayhi vasallamni uyg‘otgan, me’roj mujdasini keltirgan, ko‘ksilarini keng qilgan, shundan so‘ng Buroqqa mindirib, yo‘lda birgalikda yo‘ldosh bo‘lgan farishta sifatida zikr etiladi va tasvirlanadi. Jabroil alayhissallomning Sidratul muntahodan nariga o‘ta olmasliklari me’rojnomalarda o‘ziga xos tarzda ishlangan motivdir. Mikoil alayhissallom me’roj da’vati xabari uchun Jabroil alayhissallom bilan birgalikda kelgan, shaqqu sodr hodisasida unga yordamchi bo‘lgan, Buroq bilan sayr chog‘ida yuganini tutgan farishta o‘laroq zikr etiladi va tasvirlanadi. Isrofil va Azroil alayhissallomlar ham me’rojnomalarda zikri keltirilgan farishtalardir. Shuningdek, me’rojnomalarda etmish ming boshli farishta, Otashkor farishta, Molik, Ismoil, suvoriylar, yettinchi qavat osmondagi dengiz ichidagi fariShtalarning nomlari zikr etilganini ko‘rish mumkin. Me’roj bilan bog‘liq oyatlarning tafsirlarida va me’rojga oid hadislarda bu farishtalardan faqatgina Jabroil alayhissalomning nomi keltirilgan.

Jannat motivi: Me’rojnomalarda jannati Ma’voning tasviri, hurlar va Tubo daraxti jannat bilan bog‘liq motivlar ichida alohida o‘ringa ega.

Suv motivi: Me’rojnomalarda suv bilan bog‘liq motivlar quyidagilar:

a) Er bilan birinchi qavat osmon orasidagi suv;

b) Sidratul muntaho joylashgan osmondan chiqqan to‘rt daryo: Kavsar, Rahmat, Nil,Furot;

Sidratul muntaho daraxti ostida Nil va Furot daryolari namoyish qilingan. Bu ular aynan o‘sha joydan oqib tushadi, degan ma’noda emas, albatta. Ammo ularning mazkur maqomda Nabiy sollollohu alayhi vasallamga ko‘rsatilishi ularning barakali, jannat anhorlari kabi fazilatli, sermanfaat ekanini anglatadi;

c) Salsabil chashmasi;

d) Dur ichidagi dengizlar;

e) Arsh oldidagi dengizlar;

f)Jannatdagi to‘rt irmoq: rangi, hidi, hech bir xususiyati buzilmagan irmoqlar, mazasi o‘zgarmagan sutli irmoqlar, ichuvchilarga lazzat baxsh etuvchi sharobdan bo‘lgan irmoqlar, asal oquvchi irmoqlar.

Jahannam motivi: Me’rojnomalarda jahannam bilan bog‘liq motivlarda harom, foiz va etim molini yeganlar, zino qilganlar kabi ba’zi insonlarning jazolanishiga doir tasvirlar o‘rin olgan.

Obod uy motivi - Hadislarda keltirilishicha, yettinchi qavat osmonda, Ka’bai Muazzamaning tepasida joylashgan bir uydir (masjiddir). Uni har kuni etmish ming

farishta tavof qiladi va ularning ko‘pligidan bir tavof qilgani yana qaytib kira olmaydi. Erda Ka’batulloh qanday ulug‘lansa, osmonda “Baytul ma’mur” ya’ni, Obod uy ham shunday ulug‘lanadi (Shayx Muhammad Sodiq 2006: 193). Me’roj kechasi Rasulullоh sollallohi alayhi vasallam uni ko‘rganlar va tavsif etganlar.

Sidratul muntaho: lug‘atda “intiho daraxti”, “chegara daraxti” degan ma’noni anglatadi. Hadisda ta’riflanishicha u butasimon daraxt bo‘lib, chavandoz bir necha o‘n yil ot choptirsa ham uning soyasidan chiqa olmaydi. Uning “intiho” deb nomlanishiga sabab shuki, barcha maxluqotning ilmi o‘sha joygacha etadi, undan uyog‘ida nima borligini Allohdan o‘zga hech kim bilmaydi. Farishtalar ham undan uyog‘iga o‘ta olmaydilar. Bu ham g‘aybga taalluqli narsalardan bo‘lib, bu haqda oyat va hadislarda kelgan ma’lumotlar bilan kifoyalanish lozim. Uning kayfiyati va boShqa jihatlari Allohning o‘zigagina ma’lum bo‘lib, inson aql-u idrokidan ustundir (Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, 2014:162). Me’rojnomalarda ham ushbu daraxt alohida tilga olingan. Qur’oni Karimda ikki o‘rinda, ya’ni “Najm” surasining 14- va 16-oyatlarida Sidratul muntaho nomi zikr etilgan bo‘lib, me’roj haqida kelgan hadis va rivoyatlarda ham ushbu daraxt nomini uchratish mumkin.

Lavhul maxfuz: Me’rojnomalarda uchraydigan ushbu motiv islomiy asosga tayangandir. Lavhul maxfuz sodir bo‘ladigan har bir hodisa unda yozilgan kitobdir.

Qalam motivi: Me’rojnomalardagi tasvirlarga ko‘ra inju yoki yoqutdan yaratilgan, siyohi nurdan bo‘lgan bir qalamdir. Muhammad sollallohu alayhi vasallam me’roj kechasi mazkur qalamning ovozini eshitganlar.

Qaytish motivi: Muhammad sollallohu alayhi vasallam osmonlarga chiqib aylanib, me’rojini nihoyasiga etkazganlaridan so‘ng Jabroil alayhissalom bilan birgalikda yana Ummu Honiyning uylariga tushadilar. O‘shanda obdastalari to‘la, ko‘rpalari qanday qoldirgan bo‘lsalar xuddi o‘shandoqligicha, yotgan o‘rinlari ham sovimagan holda bo‘ladi.

Abu Jahlning munosabati motvi: Me’roj hodisasidan so‘ng Abu Jahl bilan ko‘rishgan payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallam unga bir kechada Quddusga olib borilib yana qaytib keltirilganliklarini aytadilar. Bunga ishonmagan Abu Jahl xalqni to‘plab, Rasulullоh alayhissalomdan bo‘lgan hodisani yana bir bor aytib berishlarini so‘raydi. Muhammad sollallohu alayhi vasallam ularga ham bu voqeani so‘zlab beradilar. To‘planganlarning bir qismi “Bu ochiq yolg‘on-ku, bizning karvonlarimiz bu masofaga ikki oyda borib kelishadi”, - deya inkor etadi. Bir qismi esa Al-Amin bo‘lgan Muhammad sollallohu alayhi vasallamning aytganlarini tasdiqlaymiz, deya xursand bo‘lishadi. Abu Jahl va uning tarafdorlarining bu xatti-harakatlari me’rojnomalarda motiv sifatida qo‘llanilgan.

Hazrat Abu Bakr raziyallohu anhuning tasdig‘i motivi: Abu Jahl va uning tarafdorlari Abu Bakr raziyallohu anhuning uylariga borib “Muhammad bir kecha ichida Masjidul Aqsoga borib kelganligini aytayapti. Sen bunga nima deysan?”, - deb so‘rashadi. Hazrat Abu Bakr raziyallohu anhu esa “Agar Muhammad sollallohi alayhi vasallam shunday degan bo‘lsalar to‘g‘ri aytibdilar, men bunga shohidlik beraman. Men u kishining bundan g‘aribroq narsasini ham tasdiqlayman. Osmondan xabar aytishini ham tasdiqlayman”, dedi. SHundan Abu Bakr “Siddiq” – o‘ta tasdiqlovchi, deb atala boshladilar[1]. Bundan ulug‘ sahobaga martabalarini ulug‘lovchi laqabning berilishi bevosita Rasulullоh sollallohi alayhi vasallamga mustahkam ishonchlari va me’roj voqeasi bilan bog‘liq ekanligi ma’lum bo‘ladi.

Masjidul Aqso motivi: Muhammad sollallohi alayhi vasallam bir kechada Masjidul Aqsoga borib kelganligiga ishonmaganlar, bu safar Rasulullоh alayhissalomdan Masjidul Aqsoni sifatlab berishlarini talab qiladilar. Masjid payg‘ambar sollallohu alayhi vasallamga ko‘rsatiladi. U zot sollallohu alayhi vasallam ularga masjidni fasf qila boshlaydilar. Ular nima so‘rasalar barcha savollariga payg‘ambar sollallohu alayhi vasallam to‘g‘ri davob berdilar. Shunda ular “Ammo vasfini to‘g‘ri qildi”, deydilar (Shayx Muhammad Sodiq, 2006:183).

Karvonlar motivi: Muhammad sollallohu alayhi vasallamning Masjidul Aqsoni to‘g‘ri sifatlab berishlariga qaramasdan, u kishiga ishonmaganlar bu safar endi yo‘ldagi karvonlari haqida xabar berishlarini so‘rashadi. Payg‘ambar sollallohu alayhi vasallam ularning karvonidagi tuyalar soni, ahvoli haqida to‘liq xabar berib, “Karvon falon kuni, quyosh chiqish paytida yetib keladi. Oldinda kulrang tuya bo‘ladi”, deydilar. Karvon shaharga kirib kelganda aytilgan xabarlarning barchasi to‘g‘ri chiqadi. Ammo shundoq bo‘lsa ham ular iymon keltirmaydilar. Isro hodisasi buyuk mo‘jiza edi. Buni bilgandan keyin iymon keltirmoqlari lozim edi. Biroq iymon keltirmaydilar (Shayx Muhammad Sodiq 2006: 184).

Turkiy me’rojnomalarda boshqa motivlarni ham uchratish mumkin. Yuqorida keltirilgan motivlarning barchasi ayni bir asarda to‘liq, uchramasa-da, me’roj mavzusiga bag‘ishlangan asarlarga xos umumlashgan motivlar deyish mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Islom madaniyatining yorqin namunalaridan bo‘lmish me’rojnomalar yozishda ijod ahli oyat va hadislarga tayanganlar. Bu esa ularning aqoid, Qur’on ilmi, hadis,

[1] Arablarda kishilarning nomlash uch qismga bo‘linadi. Agar nom madh yoki mazammat ma’nosini anglatsa laqab bo‘ladi. Agar nom Abu, Ummu, Ibn va Bint so‘zlari bilan boshlansa kunya bo‘ladi. Agar bu ikki narsaga oid bo‘lmasa ism bo‘ladi.

Islom tarixi, tafsir kabi diniy ilmlarni puxta o‘zlashtirganlaridan dalolat beradi. Shulardan kelib chiqib quyidagi xulosalarga keldik:

Me’rojnomalarda dastlab Isro voqeasiga doir motivlar, shundan so‘ng Me’roj voqeasiga bog‘liq motivlar o‘rin olgan bo‘lib, unda voqealar rivoji davriy tartibda kechgan.

Islom tarixida muhim voqealardan bo‘lgan Me’roj mo‘jizasi deyarli barcha musulmon xalqlari tamaddunida alohida o‘rin egallagan bo‘lib, mumtoz adabiyotda, folklorda, xattotlik va kitobat san’atida o‘ziga xos tarzda aks etgan.

Isro qissasi islomiy da’vatning bir davri tugab, yangi bir davri boshlanish arafasida ekanini ko‘rsatadi. Besh vaqt namoz ham Isro kechasi Me’rojda farz qilingani insoniyat tarixidagi ulkan hodisa bo‘lib, bu uning boshqa islomiy ruknlardan farqli jihatidir.

Tasavvuf adabiyoti namoyandalari o‘z asarlarida Isro va Me’roj voqealarini bayon etuvchi maxsus boblar ajratiShini ularning mazkur hodisaga nisbatan mustahkam ishonchlari bilan izohlash mumkin. Shuningdek, Me’rojnomalar uslubi yuksak balog‘at darajasida bitilgani mualliflarning bu ilmni yaxshi o‘zlashtirganligi va amalda qo‘llay olganligini ko‘rsatadi.

Turkiy adabiyotda Me’roj mavzusiga alohida ahamiyat berilishi va ijod ahlining bu borada ko‘p asarlar bitishidan ko‘zlangan maqsad o‘quvchida go‘zal xulqni shakllantirish edi. Badiiy-estetik ta’sirini oshirish uchun mualliflar o‘z asarlarida badiiy tasvir vositalari, badiiy san’atlardan unumli foydalanganlar. Me’roj mavzusiga bag‘ishlangan asarlar turkiy adabiyot va adabiy tilning, shu bilan bir qatorda matnshunosligimizning eng sara namunalaridandir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абу Малик бахши. Меърожнома. Қўлёзма. Париж миллий кутубхонаси Suppl. Turк. бўлими №190.
2. Алишер Навоий. (2019) Лисонут-тайр. – Тошкент: Янги аср авлоди.
3. АН-НАИМ. Арабча-ўзбекча луғат. (2003) Тошкент.
4. Абдулқодир Абдураҳим. (2012) Эътиқод дурдоналари. – Тошкент.
5. Hasan Şener. (2016) Türk edebiyatinda mi’râciyye geleneği ve harputlu Rahmî’nin Beyân-i mi’râc başlikli manzumesi. The Journal of International Social Sciences. – Elaziğ.
6. Муборакфурий Саффиюрраҳмон. (2019) Ар-Раҳиқул махтум. – Самарқанд: Имом Бухорий халқаро маркази нашриёти.
7. Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. (2014) Саҳиҳул Бухорий. Олтин силсила 5-жуз. – Тошкент.

8. Нуриддин Али ат-Талиқоний. Меърожнома. Қўлёзма. Истанбул Сулаймония кутубхонаси, Фотиҳ фонди №2848.

9. Саййид Муҳаммад Ҳасаний. (2019) Икки олам саравари. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. – 352 б.

10. Шайх Абдулазиз Мансур. (2019) Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. – Тошкент: Sano-standart. – 624 б.

11. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2006) Ҳадис ва ҳаёт. Нубувват ва рисолат 19-жуз. – Тошкент: Sharq. – 576 б.

12. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. (2012) Тафсири Ҳилол. 6 жуз. – Тошкент: Sharq. – 640 б.

REFERENCES:

1. Abdulkodir Abdurahim. (2012) E’tiqod durdonaları. – Toshkent. (In Uzbek).

2. Abu Malik Baxshi. Me’rojnoma. Qo‘lyozma. Parij milliy kutubxonasi Suppl. Turc. bo‘limi №190. (In Uzbek).

3. Alisher Navoiy. (2019) Lisonut-tayr. – Toshkent: Yangi asr avlodi. (In Uzbek).

4. AN-NAIM. Arabcha-o‘zbekcha lug‘at. (2003) Toshkent. (In Uzbek).

5. Hasan Şener. (2016) Türk edebiyatinda mi’râciyye geleneği ve harputlu Rahmî’nin Beyân-i mi’râc başlikli manzumesi. The Journal of International Social Sciences. – Elaziğ. (In Turkish).

6. Muborakfuriy Saffiyurrahmon. (2019) Ar-Rahiqul maxtum. – Samarqand: Imom Buxoriy xalqaro markazi nashriyoti. (In Uzbek).

7. Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. (2014) Sahihul Buxoriy. Oltin silsila 5-juz. – Toshkent. (In Uzbek).

8. Nuriddin Ali at-Taliqoniy. Me’rojnoma. Qo‘lyozma. Istanbul Sulaymoniya kutubxonasi, Fotih fondi №2848. (In Uzbek).

9. Sayyid Muhammad Hasaniy. (2019) Ikki olam sarvari. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – 352 b. (In Uzbek).

10. Shayx Abdulaziz Mansur. (2019) Qur’oni karim ma’nolarining tarjimasi va tafsiri. – Toshkent: Sano-standart. – 624 b. (In Uzbek).

11. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. (2006) Hadis va hayot. Nubuvvat va risolat 19-juz. – Toshkent: Sharq. – 576 b. (In Uzbek).

12. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. (2012) Tafsiri Hilol. 6-juz. – Toshkent: Sharq. – 640 b. (In Uzbek).

Oriental universitetining “Al-Buxoriy” nomli jurnali

Jurnal Oliy o‘quv yurtlari hamda ilmiy-tadqiqot muassasalarining professor-o‘qituvchilari, doktorantlari, mustaqil tadqiqotchilari, magistrantlari, talabalari va keng kitobxonlar ommasiga mo‘ljallangan.
Maqola muallifining fikri tahririyat fikrini ifodalamaydi.

AL-BUXORIY
AL-BUKHARI

Bosh muharrir: **Farhod Maksudov**
Bosh muharrir o‘rinbosari: **Malika Nasirova**
Mas’ul muharrir: **Govhar Rahmatova**
Musahhih: **Gulida Norkulova**

Manzil: Toshkent shahri, Olmazor tumani, Norzatepa ko‘chasi, 52.
Telefon: +998 93 004-57-77. E-mail: al-buxoriy@orientaluniversity.uz

“Al-BUXORIY” jurnali
O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining
№ 111741 raqamli guvohnomasi bilan
ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

Oriental universiteti Kengashining 2026-yil 26-fevral, 5-sonli yig‘ilish bayonnomasiga asosan nashrga ruxsat etildi.